

temények minősítése a cél, hanem olyan funkcionális, hatékony és hozzáférhető gyűjtemények fejlesztése, amelyeket a használók elismernek, gyakran igénybe vesznek.

A jövőbeni kutatás jelentősége

Alapos kutatásokra van ahhoz szükség, hogy jobban megértsük a gyűjtemény szerepét és funkcióját, s ezáltal javítsuk a gyűjteményfejlesztést. Az első logikus lépés annak tanulmányozása, hogyan használják a használók a gyűjteményeket. Számos ilyen vizsgálatot végeztek már, de még nem látjuk tisztán a gyűjteményt mint információkereső környezetet. Ilyesfajta kérdések vetődhetnek fel: A gyűjtemény jelenti-e az információkeresés fő helyét? Mit tesznek, ha a keresett forrás nem érhető el a gyűjteményben? A gyűjtemény mérete, rendezettsége milyen hatással van az információkeresésre?

További, különösen fontos kérdések online környezetben: Hogyan használják az elektronikus forrásokat? Szabadon szeretnek-e navigálni, vagy a hagyományos könyvtárhoz hasonlóan egy gyűj-

teményből indulnak ki? A virtuális gyűjtemény mérete és rendezettsége milyen hatással van az információkeresésre? Ha az információ mind hagyományos, mind digitális formában elérhető, melyiket kedvelik jobban és miért?

A kutatás jelentőségét három pontban lehet összefoglalni:

- Bebizonyítja, hogy a gyűjtemény információs környezetként is fontos, nem csupán tárgyak csoportjaként.
- Nemcsak a gyűjteményfejlesztők, hanem a használók szemléletét is figyelembe veszi a gyűjteménnyel kapcsolatban.
- Összekapcsolja az információkeresést a gyűjteménnyel, s arra koncentrálni, milyen kölcsönhatás van a használók és a gyűjtemény között.

A kutatás a gyűjteményfejlesztést igazi használóközpontú folyamatként értékeli, s kiterjeszti a hagyományos könyvtárakon túli környezetre is.

/LEE, Hur-Li: What is a collection? = Journal of the American Society for Information Science, 51. köt. 12. sz. 2000. p. 1106–1113./

(Murányi Péter)

A British Library, a szerzői jog és a kiadók kapcsolata

A British Libraryt kezdettől fogva érintették a szerzői jogi kérdések: fénymásolási tevékenysége hatással lehetett a folyóiratok kiadására, különösen a természet-, a műszaki és az orvostudományok területén. A kormány által létrehozott bizottság 1974 és 1977 között foglalkozott a vonatkozó jogszabályok megújításával, és hosszadalmas megfontolások után elfogadta többek között a kiadók és a könyvtárak (beleértve a British Libraryt is) írásos és szóbeli érveit. Az 1956. évi törvény felülvizsgálatakor a „méltányos használat” (fair dealing) és a könyvtárakra vonatkozó kivételek kerültek a figyelem középpontjába, mivel ez a törvény megengedte a folyóiratcikkek fénymásolását kutatási vagy tanulási célra anélkül, hogy jogdíjat kellett volna fizetni a szerzői jog tulajdonosainak, általában a kiadóknak. A könyvtárosok és a felhasználók mindenféle megszorítást az oktatás és a kutatás elleni merényletnek tekintettek, míg a kiadók kereskedelmi érdekeik védelmében érveltek a szigorúbb szabályok mellett. Mivel a British Library kölcsönzőrésze Boston Spában egyre nagyobb

mértékben szolgáltatott fénymásolatokat, gyakran úgy vélték, hogy ez a tevékenysége veszélyezteti a kiadók érdekeit. Nem találtak azonban összefüggést a fénymásolás és a folyóiratok előfizetésének csökkenése között, ezért tudomásul vették, hogy más megoldást kell találni a gazdasági nehézségek leküzdésére.

1977-ben a British Library és számos kiadó által életre hívott munkacsoport 250 felsőoktatási, kutatóintézeti és vállalati könyvtárat tanulmányozott. A vizsgálat eredményei tisztázták, hogy a folyóiratok lemondásának oka a felhasználói érdekek és a pénzügyi nyomás; az előfizetés helyetti kölcsönzést nem tekintették számottevőnek. Ez a bizottság is megállapította, hogy szükség van az 1956. évi törvény pontosítására a könyvtárakat érintő kivételek tekintetében.

1981-ben a kormány által kiadott dokumentum (*Green paper on the reform on copyright law*) javasolta, hogy maradjanak meg a „méltányos hasz-

nálat" és a „könyvtári kivételek" fogalmak, de a „kutatói és tanulási célok" úgy határolták be, hogy a másolatokat ne lehessen felhasználni a vállalatok által folytatott kutatásokhoz.

A „zöld dokumentumot" a szellemi tulajdonnal és az innovációval foglalkozó „fehér" követte (*White paper intellectual property and innovation*), amelyben meghagyták a „méltányos használat" fogalmát, de nem engedték meg alkalmazását a gazdasági életben folyó kutatások számára. Az ezt követő 1988. évi törvény (*Copyright Designs and Patents Act*) azonban nem tartalmazta ezt a korlátozást.

Ez a törvény sem vetett véget a vitáknak. Elsősorban az amerikai kiadók nyomására a British Library 1993-ban módosította korábbi politikáját, és az amerikai felhasználóknak csak jogtisztított fénymásolatokat szolgáltatott. Ezt követte 1995-ben az a változás, hogy néhány európai uniós ország kivételével megszűnt a külföldi vállalatoknak „méltányos használatra" adott másolat. Az Európai Unión belül a különböző nemzeti szerzői jogok és kereskedelmi jogok ütközése miatt a kérdést csak jogi szakértők bevonásával tudták megoldani.

Ebben az időben kezdte éreztetni hatását az elektronikus folyóiratok megjelenése. A British Library igyekezett megállapodásokat kötni a tudományos kiadókkal az elektronikusan tárolt folyóiratokból történő szolgáltatásra mind a szerzői jogdíj, mind a „méltányos használat" vonatkozásában. Ismét megvizsgálták a dokumentumszolgáltatásnak a folyóiratok előfizetésére gyakorolt hatását, ezúttal a Blackwell Science kiadó egy tudományos folyóiratára érkező megrendelések alapján. Ez a felmérés is azt bizonyította, hogy

- a könyvtárközi kölcsönzés nem tekinthető az előfizetés alternatívájának;
- néhány előfizető is kénytelen a könyvtárközi kölcsönzést igénybe venni, mivel a helyi könyvtárban a folyóirat éppen nem volt elérhető;
- a könyvtárközi kölcsönzési megrendelések nagy része olyan intézményből érkezik, amelyben az adott folyóirat használata csak esetleges.

Ezt a vizsgálatot a Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Tanács (International Council for Scientific and Technical Information) által támogatott felmérés követte, amelyben hat folyóirat használatát figyelték két dokumentumszolgáltató központban, a British Library Document Supply

Centre-ben és a Kanadai Tudományos és Műszaki Információs Intézetben. Ebből is azt a következtetést vonták le, hogy a kiadóknak egyelőre nem kell aggodniuk a dokumentumküldő szolgálatok miatt.

A British Library eközben folytatta a tárgyalásokat a kiadókkal az elektronikus folyóiratok használatáról az olvasótermekben és dokumentumszolgáltatás céljára. Az első ilyen jellegű megállapodást 1999-ben kötötte meg az Elsevier Science kiadóval, amit aztán újabb szerződések követtek.

Nem voltak könnyebbek a British Library és más érdekelt könyvtárak, valamint a kiadók tárgyalásai a köteles példányra (legal deposit) vonatkozó rendelkezések kibővítéséről. A köteles példányokat az 1911. évi szerzői jogi törvény írja elő, amely azonban csak a nyomtatott dokumentumokra vonatkozik. Ha a kötelespéldány-jogú könyvtárak (copyright libraries) folytatni akarják a nemzeti örökség megőrzésében vállalt szerepüket, a törvényt ki kell terjeszteni a nem nyomtatott anyagokra is. Az e célra 1997-ben létrehozott munkacsoport jelentésében a következőkre kereste a választ:

- a nem nyomtatott dokumentumok nemzeti archívumának felállítása;
- az elektronikus és mikrohordozón történő publikálás gyakorlatának önkéntes szabályozása;
- a kötelespéldány-könyvtárak hatékony együttműködése a nyomtatott dokumentumok kezelésének megjavítására.

A munkacsoport egyetértett abban, hogy a köteles példány az egyetlen megfelelő rendszer a nemzeti publikációk védelmére. Ugyanakkor a jelentés is tükrözi, hogy a könyvtárak képviselői és a kiadók nem tudtak megállapodni a hozzáférésre vonatkozó rendelkezésekben. Bár a kormány még nem tudta a vonatkozó törvényt a parlamentnek benyújtani, 1999-ben a kiadók és a letéti könyvtárak megállapodtak a nem nyomtatott kiadványok önkéntes kötelespéldány-szolgáltatásáról (*Code of Practice for Voluntary Deposit of Non-print Publications*).

Ami a jövőt illeti: amíg a szerzői jogi kérdésekről az Európa Parlamentben viták folynak, nem lehet végleges megoldást találni.

/RUSSON, David: *The British Library, copyright and publisher relations. = Interlending & Document Supply*, 29. köt. 2. sz. 2001. p. 82–85./

(Viszocsekné Péteri Éva)